

Vybrané problémy reálné a nominální konvergence

Nominal and real convergence – selected issues

Václav Žďárek¹

Abstrakt

Článek se zabývá nominální a reálnou konvergencí České republiky ve srovnání s dalšími novými státy EU. Jsou diskutovány teoretické otázky týkající se těchto procesů. Význam obou spočívá v procesu dohánění vyspělých zemí méně vyspělými (catching-up). Česká ekonomika vykazuje v posledním období příznivé tempo ekonomického růstu, s příznivým vlivem na proces konvergence. I přes tento pozitivní vývoj reálné konvergence (měřené HDP per capita v PPS) doprovázený současnou cenovou (nominální) konvergencí (změnami relativních cen a konvergencí cenových úrovní) je srovnatelná cenová úroveň stále vychýlena směrem k nižší úrovni než by odpovídalo dosažené ekonomické úrovni. Konvergenční proces bude vyžadovat růst produktivity práce v ekonomice rychlejší než v EU. Růst cenové úrovně nepodložený růstem produktivity by nebyl dlouhodobě udržitelný, protože by ohrozil konkurenceschopnost českých firem. Relativně nízká cenová úroveň by mohla být závažným makroekonomickým problémem v poslední fázi před přijetím společné měny (např. v čase vstupu do ERM II, kdy je omezen kurzový kanál).

Klíčová slova

nominální a reálná konvergence, Balassův-Samuelsonův efekt, relativní ceny, inflace, produktivita, konkurenceschopnost

Abstract

This paper analyses the process of nominal and real convergence of the Czech Republic in comparison with selected new Member States of the European Union. It also discusses theoretical and methodological issues relating to this process in the Czech economy. The importance of nominal and real convergence is underlined in connection with a successful catching-up. The Czech economy experienced in recent years robust economic growth, which had a positive impact on the convergence process. Although this favourable development of real convergence (GDP per capita measured at PPS) is accompanied by a simultaneous price (nominal) convergence (changes in relative prices and a convergence of price levels), the comparative price level is still biased toward lower level in comparison with the per capita income. The convergence process will require faster growth of prices in the economy than that achieved by the EU, which is to be underpinned, by productivity growth. Otherwise, it would undermine the competitiveness of Czech firms. The relatively lower price level could be a serious macroeconomic problem in the process of euro adoption (e.g. in time of entering the ERM II, when the exchange rate channel will be phased out).

Key words

nominal and real convergence, Balassa-Samuelson effect, relative price level, inflation, productivity, competitiveness

¹ Ing. Václav Žďárek, Centrum ekonomických studií VŠEM, I. P. Pavlova 3, 120 00 Praha 2, vaclav.zdarek@vsem.cz.

1. Úvod²

Nacházíme se v situaci, kdy již existuje plán na zavedení eura v ČR a je předběžně zvoleno datum našeho vstupu do eurozóny. O něm budeme během několika málo let rozhodovat, resp. budeme hodnoceni ze strany orgánů EU, zda splňujeme stanovené podmínky při posuzování vstupu naší země do třetí fáze ekonomické a měnové unie (EMU). Proto je nanejvýš aktuální a potřebné analyzovat vývoj nominální a reálné konvergence nejen naší ekonomiky, která je součástí hodnocení, ale i v porovnání s ostatními novými členskými zeměmi (EU-10). Zároveň bychom neměli podcenit zkušenosti plynoucí z vývoje před a po zavedení eura ve vybraných starých členských zemích EU.

Ekonomika naší země prochází v posledním období výraznými změnami, které se pozitivně projevíly oproti minulému vývoji zlepšení zahraničně-obchodní bilance a v ekonomickém růstu. Posledním významným „úspěchem“ bylo předstížení Portugalska v ekonomické úrovni v minulém roce, jež bylo široce medializováno i v našem tisku. (Naproti tomu předstížení Malty o rok dříve zůstalo téměř bez povšimnutí.) Česká republika se tak v roce 2005 již velmi přiblížila úrovni 75 % evropského průměru (EU-25, ale jen 67 % EU-15), která je mj. důležitou hranicí pro poskytovanou strukturální pomoc EU. V případě vývoje produktivity na pracovníka (za rok 2005 okolo 67 % EU) a cenové úrovně HDP (v roce 2005 přibližně 58 % průměru EU) však naše ekonomika výrazný pokrok nezaznamenala. Cenová úroveň i produktivita práce české ekonomiky jsou tedy o poznání nižší, než by odpovídalo dosažené ekonomické úrovni. Přitom rozdíly v produktivitě a úrovni cenové hladiny mají významné implikace pro další zdravý vývoj naší ekonomiky, připravující se na přijetí společné měny.

Nelze však očekávat, že by došlo k výrazným změnám v horizontu několika málo let. Zvyšování ekonomické úrovně bude pokračovat v následujících letech pomalejším tempem s tím, jak se budeme přibližovat úrovni Evropské unie. Naproti tomu růst cenové (mzdové) hladiny a produktivity práce by měl vykazovat vyšší než stávající tempo, aby bylo dosaženo bezproblémového integračního procesu ČR do eurozóny. To by však mělo vycházet z takového přízpůsobování, které nevede k vysokému cenovému růstu (a v návaznosti na to i mzdovému) bez vztahu k produktivitě práce. Případná mzdově cenová spirála by vedla ve svých důsledcích pouze k poklesu reálné životní úrovně a zastavení konvergenčního procesu. Proto se nedá předpokládat, dosažení průměrné evropské úrovně dříve než za několik desetiletí. Ostatně ani méně vyspělé státy, které se staly členy EU již v 80. letech minulého století, doposud nedosáhly ani ekonomické, ani cenové úrovně ostatních vyspělých zemí EU.³

V příspěvku se blíže zaměříme na vybrané problémy konvergence české ekonomiky a rovněž na mezinárodní srovnání s vybranými zeměmi EU-10. Pokusíme se rovněž vyvrátit některá klíšé, která jsou spojena s naší ekonomikou a přetrvávají v hodnocení ekonomického prostředí a výkonu ČR⁴ mezinárodními organizacemi. V první části diskutujeme vybrané teoretické a metodické problémy spojené s mezinárodním srovnáváním a konvergencí ekonomiky v čase. Druhá část

² Text vychází z Working Paperu CES VŠEM 11/2005, Centra ekonomických studií Vysoké školy ekonomie a managementu. Příspěvek vznikl v rámci programu MŠMT výzkumná centra, v projektu č. 1M0524. Autor děkuje V. Spěváčkovi a R. Vintrové z CES VŠEM Praha za cenné rady a připomínky k textu.

³ Důsledky spojené s rychlou konvergencí příkladně ilustrují zkušenosti sjednoceného Německa (viz Rother, Süppel, 2003).

⁴ Bohužel tak tomu je i v poslední publikaci renomované instituce jako je OECD z počátku roku 2006 (viz OECD, 2006b). Stručná charakteristika české ekonomiky je shrnuta tak jako u jiných zemí do jediné věty: „Growth in GDP per capita has not been sufficiently high in recent years to allow for a significant catch-up in income.“ (OECD, 2006b, s. 26) My se pokusíme v dalším textu ukázat, že toto tvrzení je mylné.

provádí empirická ověřování na datech za ČR a vybrané nové a staré členské země EU. Závěrem stručně shrneme možné otázky a problémy, které je v této souvislosti vhodné řešit.

2. Materiál a metody

Konvergence je proces, který je chápán jako přibližování se určité úrovni, resp. snižování rozdílu mezi dvěma veličinami v průběhu času (rozdíl obou proměnných se v čase zmenšuje směrem k nulové hodnotě. Rigorózní teoretické vymezení podává např. Greene (2003).

Samotný obsah pojmu nominální a reálná konvergence není mezi jednotlivými autory jednoznačný, a je tudíž vhodné věnovat mu bližší pozornost. Reálná konvergence je chápána jako přibližování ekonomické úrovně k úrovni jiné vyspělé země nebo skupiny zemí (v rámci integračního seskupení). Zpravidla se měří pomocí ukazatele HDP na obyvatele (HDP *per capita*), který vylučuje vliv cenových úrovní a představuje skutečnou výši produkovaného zboží a služeb danou ekonomikou.⁵ (V této souvislosti se velmi často hovoří o tzv. kodaňských kritériích v EU pro kandidátskými státy usilující o členství v EU, resp. eurozóně, která jsou však zaměřena širěji.⁶)

V případě reálné konvergence (tzv. koncept absolutní konvergence) je teoretickou fundací neoklasická teorie růstu, která předpokládá přibližování se stálému stavu (shodnému pro všechny ekonomiky), jenž je ovlivněn řadou charakteristik a parametrů dané ekonomiky (úspory, růst populace, míra opotřebení používaných kapitálových statků atd.). Tento teoretický koncept však nebyl schopen uspokojivě vysvětlit pozorované tendence v realitě zabývající se otázkou konvergence (např. dohánění vyspělých zemí méně vyspělými ekonomikami). Na základě empirické analýzy docházely jednotlivé studie k řadě odlišných až rozporuplných výsledků. V podstatě vychází, že méně vyspělé země zůstávají na svých nižších úrovních a konvergence není pozorována, resp. dochází ke zvětšování mezery mezi vyspělými a méně vyspělými zeměmi. Nebo naopak v některých zemích dochází k velmi rychlé konvergenci, která odporuje teoretickým předpokladům neoklasické teorie růstu. Ve svém souhrnu to vedlo a stále ještě vede k nutnosti hledat alternativní koncepty a vysvětlení.

Během posledních dvou desetiletí se objevila řada nových přístupů vysvětlujících v realitě pozorované skutečnosti, vznikají moderní koncepty teorie endogenního růstu, které přikládají význam řadě dalších faktorů doposud opomíjených jako je vzdělání populace, kvalita institucionálního prostředí apod. Na základě těchto odlišných vybavení neexistuje jeden stálý stav pro jinak shodné ekonomiky. Tyto modely jsou schopné teoreticky popsat empirií doložený vývoj ekonomik s vyšší mezerou v ekonomické úrovni, které rostou rychleji než jiné (ale též mohou některé země růst rychleji než ostatní, i přes dosaženou vyšší ekonomickou úroveň), naopak jiné mohou stále zaostávat (modely podmíněné konvergence, např. β -konvergence, σ -konvergence, např. viz Slavík, 2001).

Nominální konvergence je proces chápáný buď v širší podobě jako konvergence absolutních hodnot a temp růstu, a to v souvislosti s maastrichtskými kritérii⁷, tj. nominálními veličinami (úrokové sazby, míra inflace, schodek a dluh veřejných financí, kurzové kritérium a kritéria

⁵ Např. Slavík (2005) chápe reálnou konvergenci i jako strukturální sblížení ekonomik nebo používaných technologií.

⁶ Jde především o existenci funkční tržní ekonomiky a schopnost vypořádat se s konkurenčními tlaky v EU (viz Čech, Komárek, 2002a).

⁷ Tato kritéria jsou stanovena, aby bylo možné posuzovat vývoj dané ekonomiky usilující o vstup do eurozóny, tj. dosažení „plného a rovnoprávného“ postavení v souvislosti s ostatními členskými státy v EU.

stanovená jako pomyslný etalon pro jejich plnění⁸ nebo úžeji v podobě sblížení jednotlivých ekonomik v cenových (a ekonomických) úrovních (viz Frait, Komárek, 2001; Šmídková, 2001).

Vzájemný vztah mezi reálnou a nominální konvergencí, tj. vztah dosažené ekonomické úrovně (HDP *per capita*) a cenovou úrovní, je vztah oboustranný, vzájemně se ovlivňující a podmiňující. Země na nižší ekonomické úrovni zpravidla vykazuje nižší cenovou a mzdovou úroveň. Vzestup ekonomické úrovně je provázen růstem cenové hladiny (a rovněž zhodnocováním měnového kurzu) a tak konkurenceschopnost domácích firem založená na nákladové výhodě se postupem času vytrácí a má-li si ekonomika uchovat svou dynamiku, je nutno přejít k necenovým (kvalitativním) formám konkurence.

2.1 Cenová úroveň a ekonomická úroveň

Za platnosti poměrně striktních předpokladů teorie PPP (*Purchasing Power Parity*, viz např. Rogoff, 1996) by ceny obchodovatelných statků měly být mezi jednotlivými zeměmi při přepočtu na jednu měnu stejné (mezinárodní arbitráž by měla vést k jejich vyrovnání v dlouhodobém horizontu). Odlišnosti v úrovních cenových hladin by plynuly z rozdílů cen neobchodovatelných statků v ekonomice a jejich významnosti (relativní váze), a to v závislosti na dosažené ekonomické úrovni (výše důchodu na hlavu, úroveň mezd). Vyšší dosažená ekonomická úroveň by implikovala vyšší cenovou hladinu. Vzájemný vztah mezi cenovou úrovní a ekonomickou úrovní by teoreticky měl vykazovat vzájemnou kladnou korelaci a v praxi tomu tak bývá (např. viz Vintrová, 2003).

Tato vzájemná vazba je však v realitě narušována řadou skutečností. Především je to existence obchodovatelných a neobchodovatelných statků (vymezení viz dále), i v rámci obchodovatelných statků existují mezi zeměmi odlišnosti. Přesto často uskutečňovaná empirická pozorování vztahu mezi cenovou úrovní a ekonomickou úrovní však vykazují jistou závislost obou proměnných (viz níže) a potvrzují tak naznačené tvrzení (viz Balassa, 1964; Samuelson, 1964), která vysvětluje rozdíly cenových národních úrovní odlišnou produktivitou práce v sektoru obchodovatelných statků mezi jednotlivými zeměmi. Podrobnější teoretickou diskusi a rozvedení uvedeného vztahu uvádějí např. Čihák, Holub (2001).

Vyrovnávání cen statků mezi zeměmi, tj. prosazení zákona jediné ceny (*Law of one price*), resp. v jeho rozšířené podobě absolutní teorii parity kupní síly brání v realitě řada faktorů (překážky spojené s volným obchodem, existence transportních a transakčních nákladů apod.)⁹. V praxi jsou tedy pozorovány rozdíly nejen mezi neobchodovatelnými statky, ale i mezi obchodovatelnými statky. (Statkem v dalším textu rozumíme obecné označení jak pro zboží, tak pro služby.)

Přesné rozlišení mezi obchodovatelnými a neobchodovatelnými statky není intuitivní, jak by se na první pohled mohlo zdát. Rozlišení plyne z faktu, že v současné ekonomice není téměř žádný statek čistě (ne)obchodovatelný, nýbrž v rámci svého vzniku obsahuje část zboží a služeb obchodovatelného a část neobchodovatelného typu. Významný je rovněž cenový diferenciál daného statku mezi zeměmi a výše nákladů arbitráže. Teprve po dosažení jisté úrovně rozdílu mezi cenami v různých zemích je možné uvažovat o obchodovatelnosti (která se však samotným procesem likviduje). Vymezení je tedy arbitrární otázkou a bylo by vhodnější pracovat s pojmy „spíše obchodovatelný statek“ a „spíše neobchodovatelný statek“

⁸ Srov. např. Vávra (1999).

⁹ Výčet možných překážek arbitráže (např. viz Skořepa, 2001).

(viz Skořepa, 2001, obdobná argumentace viz Obsfeld, Rogoff, 1998). Takto vymezené statky budou chápány v dalším textu (i přes stručné označení (ne)obchodovatelný statek).

Problémy a rozpory mezi kritérii reálné a nominální konvergence však nejsou chápány jednoznačně všemi ekonomy (viz Dědek, 2002). V situaci tranzitivních ekonomik s odlišnou ekonomickou strukturou, zpravidla modifikovanými přizpůsobovacími mechanismy atd., oproti vyspělým ekonomikám se obvykle zdůrazňuje, že přílišná snaha o rychlé splnění požadovaných kritérií pro nominální konvergenci může mít významné dopady na ekonomický růst.¹⁰ (Předchozí tvrzení je dokládáno vlivem Balassova-Samuelsonova efektu.¹¹) O to významnější je situace, kdy je země na prahu vstupu do měnové unie jako je tomu v případě ČR a dalších nových členů EU (EU-10).

Cenové struktury transformujících se ekonomik jsou do značné míry ovlivněné minulým režimem a cenovou tvorbou, ale též cenovými změnami souvisejícími se strukturálními změnami v ekonomice, změnami poptávky atd. Proto dochází k zákonitému procesu nápravy cenových relací, a to v závislosti na pružnosti dílčích cen. Pokud jsou směrem dolů nepružné, což je typický jev ve většině vyspělých i tranzitivních ekonomik, je výsledkem růst cenové hladiny, změny relativních cen, jež jsou jedním z možných důvodů cenové konvergence ekonomiky v čase.

Na jedné straně je tedy ekonomický růst vedoucí k tlakům na běžný účet a inflaci (Balassův-Samuelsonův efekt), ale též přizpůsobování relativních cen a odbourávání regulačních opatření, na druhé reakce stabilizačních politik podporující hladký průběh, resp. usilující o co nejméně rušivých vlivů.¹² Hodnoty pro příslušná kritéria by tedy měla být používána a hodnocení z nich plynoucí spíše s rozmyslem a v průběhu konvergenčního procesu s důrazem na možná nebezpečí s ním spojená.¹³

Je užitečné si v této souvislosti uvědomit, že příliš nízká míra inflace (vzhledem k problémům s jejím měřením) by v tranzitivní ekonomice mohla vést k „podvázání“ ekonomického růstu, naopak „zlomení“ inflačních očekávání, která mají v mechanismu svého utváření ekonomickými subjekty velmi často výrazně zastoupenou adaptivní složku, je pro měnové autority závažným problémem.

Měnová autorita by tedy měla pracovat s odhadovaným růstem produktivity práce, uvažovaným zkreslením při výpočtu míry inflace a požadovaným kritériem. Kombinací všech těchto hledisek by měl vzniknout kompromis, který nebude mít vliv ani na tempo reálné, ani nominální konvergence.¹⁴

¹⁰ Postuluje se kompetitivní vztah mezi ekonomickým růstem a mírou růstu cen v rámci daného „koridoru“. Tento předpoklad však v souvislosti s novými teoriemi růstu ztrácí na relevanci.

¹¹ Přehled literatury k tomuto tématu a subtilnější analýzu Balassova-Samuelsonova efektu (např. viz Čihák, Holub, 2001; Holub, Čihák, 2003).

¹² Velkým problémem mohou být toky kapitálu sloužící k financování mezery mezi úsporami a investicemi v domácí ekonomice. Ty jsou samozřejmě žádoucím průvodním jevem pomáhajícím konvergenčnímu procesu. Je nutné mít zároveň napaměti, že expanzivní měnová politika spojená s nesterilizovaným přílivem kapitálu může vést k problémům s maastrichtskými kritérii.

¹³ Jak upozorňuje např. Sorsa (2006), viz též Bárta (2006).

¹⁴ V případě ČR byl v minulosti nastavený koridor poměrně úzký. V současnosti je cíl ČNB (3 %) spíše na spodní hranici (je-li rozmezí pro růst cen 0–2 % ročně pokládáno za cenovou stabilitu a navíc 2 % vliv Balassova-Samuelsonova efektu, představuje tato kombinace ve spojení s apreciací kurzu 0,5 % splnění případného cíle ECB 2 % plus 1,5 %). V kombinaci se změnami měnového kurzu je tedy cenový růst zdánlivě konzistentní. Problém nastane v případě hodnocené fáze, vykázali-li tři ekonomiky nulový (či dokonce záporný) růst cen, může být kritériální hranice na úrovni 1,5 %, resp. níže. Tato varianta je však podle oficiálního

2.2 Problémy s měřením a úskalí mezinárodního srovnávání

V případě mezinárodních srovnání se potýkáme při hodnocení a zobecňování s dalšími problémy plynoucími z rozdílnosti národních postupů při konstrukci shodně pojmenovaných ukazatelů (a to i v rámci jednotných metodologických standardů jako je např. systém národních účtu ESA 1995). V rámci EU jsou národními statistickými úřady respektována jistá pravidla (vypracovaná na půdě EUROSTATu), která umožňují mezinárodní srovnání.

Mezinárodní ekonomická výkonnost je srovnatelná pouze tehdy, je-li metodicky shodně vymezená a vykazována ve shodné jednotce. V praxi to znamená převod národních cen (a měny) do mezinárodních cen (měny). Při srovnání se vychází z referenční země nebo skupiny zemí (integračního celku).¹⁵ V EU je v případě ekonomické úrovně standard PPS (*Purchasing Power Standard*).¹⁶ PPS je tedy umělá peněžní jednotka konstruovaná na bázi eura, vypočtená z průměrných cen členů EU (dříve EU-15, dnes EU-25) a plní tak de facto funkci dvojího konvertoru (cen a kurzu).

Parita kupní síly je určována na bázi dílčích položek, postupně agregovaných do podskupin, skupin a celkového agregátu (např. HDP). Samotný postup spočívá ve volbě vhodných reprezentantů představujících jednotlivé položky, a to tak, aby byly dostupné v zemích, které se šetření účastní. Z toho plynou možná zkreslení a problémy spojená ať již s rozdíly v kvalitě, dostupnosti daného statku či v horším případě s neexistencí daného statků v ekonomice. Proto jsou takto vypočtené parity považovány za relativně spolehlivé, ale jen do jisté míry (rozdíly mohou být plus i minus několik procentních bodů).¹⁷

Jen pro úplnost osvětleme termín srovnatelná cenová hladina (*Comparative Price Level*, CPL, EUROSTAT pracuje se shodně vymezeným ukazatelem se zkratkou PLI – index cenové úrovně (*Price Level Index*). Tento bezrozměrný ukazatel představuje výši ceny daného statku v jedné zemi vzhledem k zemi jiné nebo skupině zemí. Výpočetně je CPL určena jako podíl ceny statku v PPP (resp. PPS) a nominálního měnového kurzu srovnávaných zemí.

Pro reálnou konvergenci je velmi důležitý vývoj ukazatele reálného HDP per capita, jak jsme již uvedli. Státy EU-8 (ale i další země v EU) zaznamenávají výrazné strukturální změny svých ekonomik, Tento vývoj zákonitě vede k rychlému zastarávání cen používaných při převezech do stálých cen a pro zachycení „věrného“ obrazu by byla nutná častější aktualizace, než je standardní období 5 let. Tento problém je v současné době řešen prostřednictvím provádění přechodu z vykazování reálných temp růstu ve stálých cenách na tzv. metodu řetězení (viz níže). Mezi další důležité problémy spojené s mezinárodním srovnáváním patří v současnosti zejména tyto:

materiálu EU vyloučena (viz EC, 2005, s. 20). Obdobné platí v zásadě i pro minimální období potřebné pro setrvání v ERM II (apreciace kurzu je povolena), odlišný pohled (srov. Janáček, Janáčková, 2004).

¹⁵ V rámci výpočtu parity v OECD je tak referenční zemí USA, v EU je to průměr všech členských zemí.

¹⁶ Ten je nutné odlišovat od PPP publikované např. OECD nebo IMF. PPS je umělá jednotka konstruovaná EUROSTATem na základě průměru cen členských států EU, a proto se její hodnota i v rámci jednotlivých zemí EU liší.

¹⁷ OECD konstruuje mimo tzv. běžné parity ještě stálé parity, které se od běžných odlišují fixací struktury daného agregátu (HDP) v určitém roce i pro další období (ukazatel je v dalších letech extrapolován pomocí deflátorů nebo temp reálného růstu). Použití stálých parit je používáno pro sledování relativní růstové výkonnosti dané ekonomiky (s delším časovým horizontem se zvyšuje nepřesnost, neboť se mění struktura cen), zatímco běžné parity slouží např. pro výpočet aktuální pozice ekonomiky v rámci mezinárodního celku (prostorové srovnání v daném čase) apod. Odchyly obou ukazatelů mohou být opět v řádech několika procentních bodů, a proto se spíše země zařazují do skupin s určitou výší důchodu (viz Spěváček, 2003).

- 1) problémy cenového nadhodnocování při výpočtu stálých cen v ekonomice produkovaných (dovážených a vyvážených) statků a služeb. Jsou-li ceny těchto statků, které podléhají velmi častým inovacím, příliš dlouho fixovány, vzniká výrazné zkreslení.¹⁸ V případě výrobních inovací tento problém z velké části řeší nové metody řetězení, kdy dochází ke každoroční aktualizaci cen, používané při výpočtu ukazatelů (např. HDP ve stálých cenách). Ta využívá průměrné ceny předchozího období.¹⁹ Na tuto metodu přešly statistické úřady v Polsku, ČR a v Litvě, další státy tak učiní do konce roku 2007. I když stále zůstává velký problém s rozklíčováním růstu kvality výrobku a růstem ceny v rámci statistické deflace ukazatele, je výsledek o poznání přesnější;
- 2) velká změna ve výpočtu ukazatele HDP je spojena s tzv. realokací FISIMu (finanční služby nepřímo měřené – jde o rozdíl mezi přijatými a placenými úroky finančním institucím, v minulosti zahrnuté do mezispotřeby odečítané *en bloc* od hrubé produkce, v rámci výpočtu HDP výrobní metodou; nyní je FISIM rozdělen mezi mezispotřebu podle uživatelských odvětví, konečnou spotřebu a export). Nový způsob vede ke změnám v absolutní výši HDP a dopad na tempa růstu může být významný (viz EUROSTATu, 2005b). Příkladem mohou být ekonomiky, které obě změny již provedly (viz WB, 2006, s. 8). Zatímco v Maďarsku se změna tempa růstu pohybuje na úrovni desetin p.b., v případě méně vyspělých zemí (Estonsko) může jí o celé p.b.;
- 3) moderní ekonomiky silně zapojené do mezinárodních vazeb mají ukazatel domácího výkonu (produkčního typu jako je HDP) nezohledňujícího prvotní důchody výrobních činitelů, které plynou do a ze zahraničí.²⁰ V této souvislosti tedy vyvstává zcela relevantní otázka, zda by nebylo vhodnější využívat ukazatele typu národní důchod (event. ukazatele reálného důchodu), které tyto procesy zachycují (bližší pohled na tyto ukazatele např. viz Spěváček, 2005; Vintrová, 2005).²¹

3. Výsledky a diskuse

V empirické části se blíže zaměříme na skutečný vývoj reálné a nominální konvergence v období 1995–2004 (2005), kde jsou k dispozici příslušné údaje, a zpravidla ve dvou dílčích periodách (1995–2000) a (2001–2005). Tyto intervaly jsou zvoleny více méně arbitrárně, abychom odlišili rozdílné fáze skutečného vývoje. Alternativním pohledem může být periodizace na období 1996–1998 a 1999–2004, která souvisí se vstupem vybraných zemí do eurozóny (zavedením společné měny).

3.1 Reálná konvergence

Za celé sledované období (viz tabulka 1) česká ekonomika nevykázala nijak výrazné tempo reálné konvergence (změna jen 4,6 p.b.) a je tak o polovinu pomalejší než tempo Polska (vyšší tempo této ekonomiky je však dáno růstem z nižší základny) či přibližně třetinové oproti srovnatelnému Slovinsku (pomineme-li specifický vývoj Kypru, Malty a pobaltských států). Podíváme-li se na vývoj ve dvou dílčích periodách, je tento vcelku velmi slabý výsledek ovlivněn vývojem v první fázi (1995–1999), a to především 2. recesí z let 1997–1999.

¹⁸ Jak upozorňuje řada studií (např. viz Janáček, Janáčková, 2004; Janáčková, 1998).

¹⁹ Samotné statistické výpočty jsou poměrně obtížnou úlohou a existuje řada postupů (Annual Overlap, One-quarter Overlap, Over-the-Year), které poskytují při shodných údajích poměrně odlišné údaje o tempech růstu daného agregátu, k metodě řetězení (viz Landefeld, Moulton, Vojtech, 2003).

²⁰ Typickým příkladem je výše dividend vyplácených do zahraničí dceřinými společnostmi z dané země.

²¹ Za rok 2004 podle nových národních účtů, je to v ČR téměř 5 % HDP (4,87 %), ale v Irsku přes 15 % (15,4 %), vlastní výpočet z (OECD, 2006a).

Pozitivní zvrát nastal ve druhé periodě (v letech 2000–2005), kdy ČR vykázala nejvyšší dynamiku reálné konvergence mezi státy EU-5, následovaná Maďarskem a Slovinskem. Polsko vlivem makroekonomických problémů na počátku nového století vykázalo jen mírný nárůst. Vysoký růst HDP Slovenska v posledních letech se v reálné konvergenci neprojevil z řady příčin, mj. vlivem stálých cen používaných při výpočtu HDP (blíže k problematice vykazovaných a skutečných temp konvergence ekonomiky viz část věnovaná konvergenci ve studii Spěváček a kol., 2005).

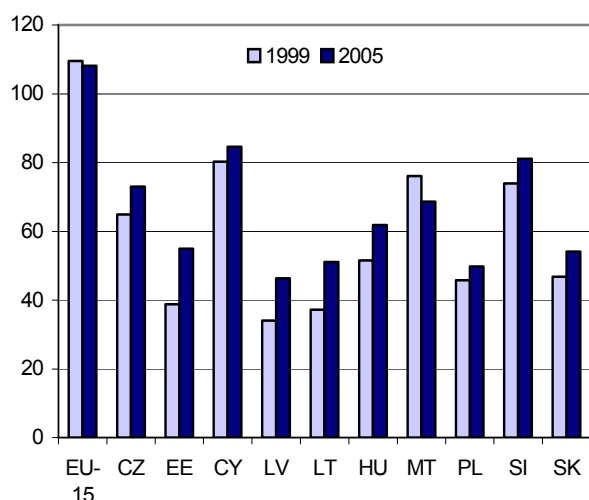
Tabulka 1: HDP na obyvatele v EU-10 v PPS v letech 1995 až 2005 (EU-25 = 100)

	1995 ¹⁾	2000	2004	2005 ²⁾	Změna v p.b.	
					1995–2005	2000–2005
Česká republika	68,4	63,7	70,4	73,0	4,6	9,3
Maďarsko	48,4	52,7	60,2	61,8	13,4	9,1
Polsko	40,6	46,8	49,1	49,8	9,1	3,0
Slovensko	43,9	47,3	51,8	54,1	10,2	6,8
Slovinsko	67,7	72,6	79,2	81,1	13,4	8,5
Estonsko	33,5	40,8	51,3	54,9	21,4	14,1
Litva	33,5	38,3	47,8	51,1	17,5	12,8
Lotyšsko	29,0	35,3	42,9	46,4	17,3	11,0
Kypr	80,6	81,1	83,2	84,5	3,9	3,4
Malta	..	76,1	69,5	68,7	..	-7,4

Poznámka: ¹⁾ Odhad EUROSTATu, ²⁾ předpověď EUROSTATu. Výpočet z absolutních hodnot, a proto jsou hodnoty mírně odlišné oproti zveřejňovaným číslům. Pramen: EUROSTAT, Structural Indicators (21. 2. 2006), vlastní výpočty.

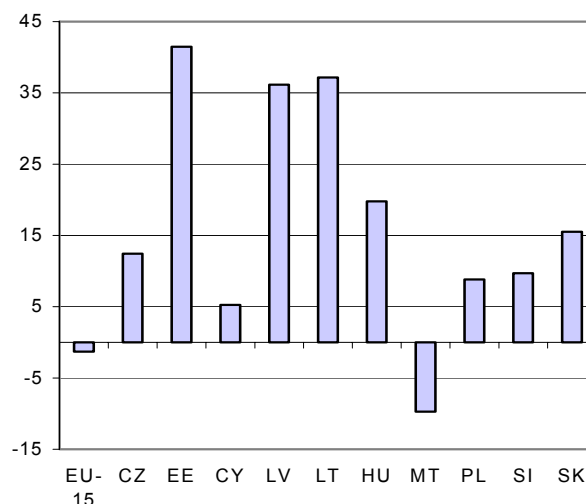
Následující obrázek 1 a 2 zachycuje ekonomickou úroveň ČR a dalších jednotlivých zemí EU-10 v období 1999–2005. Obrázek 1 přináší pohled na změny ekonomické úrovně jednotlivých států, obrázek 2 pak tentýž vývoj, ale v relativní podobě ve vztahu k EU-25. Pro dokreslení je v obou obrázcích uveden i vývoj EU-15.

Obrázek 1: Ekonomická úroveň zemí EU-10 a EU-15 (EU-25 = 100)

Poznámka: údaje za rok 2005 jsou předpovědi EUROSTATu. Pramen: EUROSTAT, Structural Indicators, National Accounts (21. 2. 2006), vlastní výpočet.

Obrázek 2: Změny ekonomické úrovně zemí EU-10 a EU-15 vzhledem EU-25 v letech 1999–2005

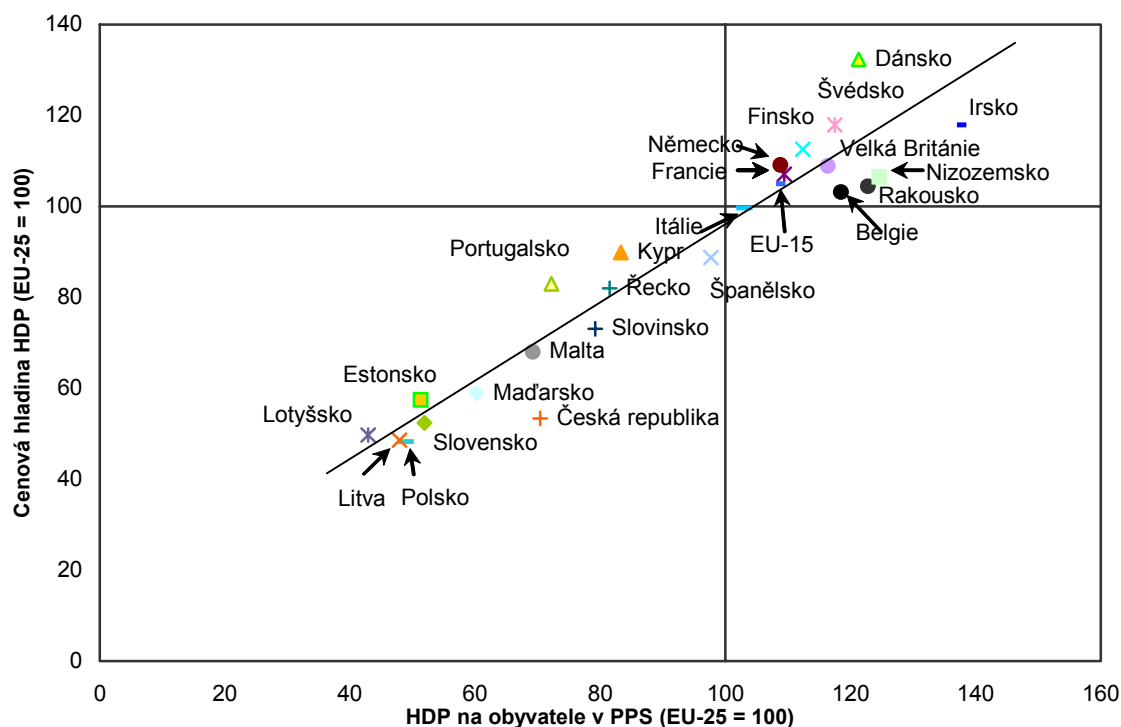

Poznámka: údaje za rok 2005 jsou předpovědi EUROSTATu. Pramen: EUROSTAT, Structural Indicators, National Accounts (21. 2. 2006), vlastní výpočet.

Na obrázku 3 je zachycen velmi často používaný vztah mezi ekonomickou úrovní a cenovou hladinou všech zemí EU. Korelace mezi ekonomickou úrovní (vyjádřenou HDP per capita v PPS) a

cenovou úroveň celkového HDP je v seskupení zemí EU-25 velice těsná. Sklon regresní přímky (0,85) je poměrně blízko jedné, jak teoreticky ukázali (Čihák, Holub, 2001, s. 335 an.), jednotkový sklon přímky přitom není podmínkou, protože jeho hodnota je ovlivněna podílem neobchodovatelných statků na HDP a podílem kapitálu použitého na produkci neobchodovatelných statků. Vysvětlující schopnost této jednoduché regrese je velmi vysoká (95 %).

Obrázek 3: Závislost cenové hladiny na ekonomické úrovni země (EU-25 = 100, rok 2004)

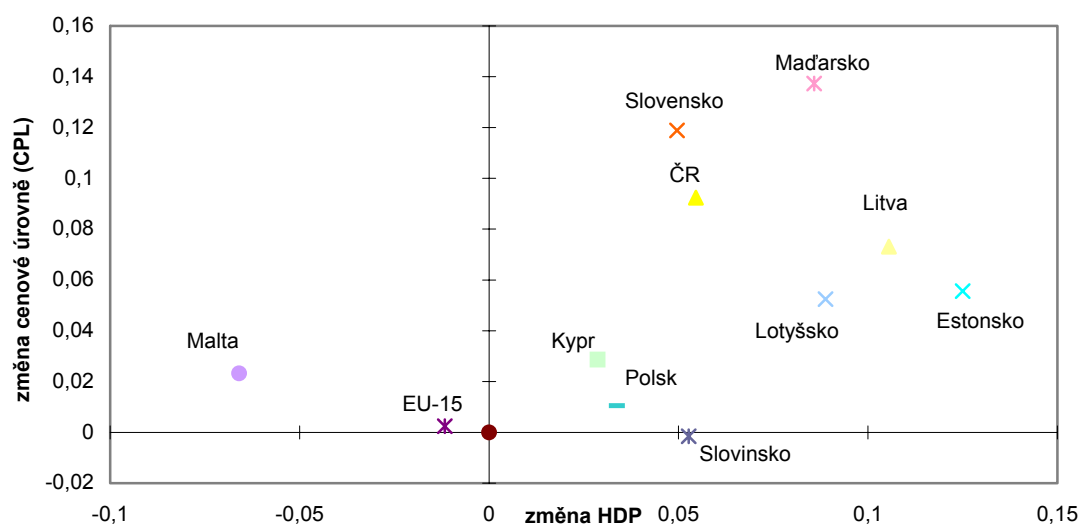
Poznámka: Lucembursko z analýzy vypuštěno. Lineární regresní vztah je možné vyjádřit rovnicí $CPL = 0,101 + 0,851 \cdot HDP$, $R^2 = 0,954$. Pramen: EUROSTAT, Structural Indicators, National Accounts (21. 2. 2006), vlastní výpočet.

Z obrázku 3 je patrné, cenová hladina české ekonomiky je vzdálena od cenové hladiny v Evropské unii směrem dolů daleko více, než by odpovídalo rozdílu v ekonomické úrovni. Česká ekonomika (a rovněž Slovinsko) se v tomto ohledu odlišuje od ekonomik ostatních nových členských zemí, jejichž vzdálenost od cenové úrovně EU-25 ve většině případů odpovídá jejich ekonomické vyspělosti. Cenová úroveň ostatních ekonomik leží buď přesně na regresní přímce, vyjadřující závislost mezi ekonomickou a cenovou úrovní, nebo v její těsné blízkosti (diskuse možných příčin viz níže). Z nejvyspělejších zemí EU se odlišují země severní Evropy a pak také Francie a Německo – jejich cenová úroveň je vychýlena směrem nahoru, naopak směrem dolů v případě Belgie, Irska, Nizozemska či Rakouska.

Pro naše účely je rovněž zajímavá změna v ekonomické a cenové úrovni za státy EU-10, kterou zachycuje následující obrázek 4. Zřetelně vidíme skupinu zemí, která vykázala růst jak ekonomické, tak cenové úrovně (první kvadrant). Pokud bychom využili pomyslné osy (linie 45°) kvadrantu, je i zde vidět diferencovaný vývoj, a to mezi pobaltskými zeměmi (reálná konvergence rychlejší než nominální) a ČR, Maďarskem a Slovenskem (nominální konvergence rychlejší než reálná). Pouze Malta (cenový růst a ekonomická divergence) a Slovinsko (stagnace cenové úrovně a reálná konvergence) vykázaly výrazně odlišný vývoj. Jiný pohled na změny v cenové úrovni nových členských zemí EU shrnuje tabulka 2. Je z ní patrné, že v období let 1995–2004 pouze jedna jediná ekonomika vykázala pokles cenové

úrovně (Slovinsko o 1,3 p.b.), velmi nízký růst zaznamenalo Polsko (4,2 p.b.) a Kypr (4,0 p.b.). Česká republika vykázala růst 14,8 p.b., což je téměř shodné s růstem cenové úrovně Maďarska (15,1 p.b.). V případě ČR však byl růst rovnoměrněji rozložen, v Maďarsku je významný nárůst v posledních pěti letech (2000–2004).

Obrázek 4: Změna HDP (v PPS per capita) a cenové úrovně (CPL) v zemích EU-10 v letech 1999–2005

Pramen: EUROSTAT, Structural Indicators, National Accounts (21. 2. 2006), vlastní výpočet.

Pokud vezmeme za základ úroveň cenové hladiny v české ekonomice, je zajímavé její vyjádření v relaci k ostatním zemím EU-5. Oproti Polsku a Slovensku jsme na o něco vyšší úrovni, což odpovídá vyšší dosažené ekonomické úrovni. Naopak oproti Maďarsku a Slovinsku máme nižší cenovou úroveň, i když naše ekonomická úroveň je vyšší (vzhledem k Maďarsku) a nižší vůči Slovinsku. Velmi rychlý růst cenové úrovně v Maďarsku by si zasloužil detailní analýzu příčin, které k němu vedly.²² Obdobně je zajímavý růst (do roku 2000) v případě Polska a poté vykázaný výrazný pokles cenové úrovně (pro rok 2005 je podle předběžných údajů cenová úroveň opět nad hranicí 50 %).

Tabulka 2: Srovnatelná cenová úroveň (CPL) pro HDP v EU-10

	EU – 25 = 100				Změna v p.b. ²⁾			ČR = 100 (2004)
	1995	2000	2004	2005 ¹⁾	1995–2000	2000–2005	1995–2005	
Česká republika	38,6	45,9	53,4	57,7	7,3	11,8	19,1	100,0
Maďarsko	43,8	47,0	58,9	60,7	3,2	13,7	16,9	110,3
Polsko	44,0	51,6	48,2	54,6	7,6	3,0	10,6	90,3
Slovensko	40,9	42,9	52,4	54,8	2,0	11,9	13,9	98,1
Slovinsko	74,4	71,4	73,0	73,4	-3,0	2,0	-1,0	136,8
Estonsko	38,4	52,5	57,5	59,2	14,1	6,7	20,8	107,6
Litva	25,9	46,2	48,6	49,3	20,3	3,1	23,4	91,0
Lotyšsko	33,2	50,3	49,7	49,6	17,1	-0,7	16,4	93,1
Kypr	85,9	87,7	89,9	91,3	1,8	3,6	5,4	168,3
Malta	..	68,8	68,0	68,4	..	-0,4	..	127,3

Poznámka: ¹⁾ podkladové údaje pro výpočet CPL vychází z hodnot, jež jsou předpovědi EUROSTATu, ²⁾ změna CPL mezi léty 1995–2004, výpočet z původních údajů, a proto se číslo může lišit od prostého rozdílu hodnot v tabulce. Pramen: EUROSTAT, National Accounts (21. 2. 2006), vlastní výpočty.

²² Jedním z možných vysvětlení je fakt, že řada obyvatel Rakouska dojíždí do Maďarska a využívá místních levnějších služeb již řadu let. To mohlo vést k růstu jejich cen do té míry, že se odrazilo i v celkové cenové úrovni. Pro potvrzení těchto závěrů by bylo nutné získat data o vývoji cenové úrovně.

Implikace pro nominální konvergenci jsou více než zřejmé. Zatímco reálná konvergence postupuje v posledním období mezi vybranými zeměmi EU-10 výrazně lépe než v předchozí periodě a ekonomika ČR se tak dostává na přední místo mezi těmito dohánějícími ekonomikami, nominální konvergence tak říkájíc „pokulhává“. Tento nesoulad, graficky ilustrovaný na obrázku 4 a ukazující zřetelnou odchylku CPL v případě české ekonomiky směrem dolů, je vhodné diskutovat.

3.2 Vybrané souvislosti nominální a reálné konvergence

V případě české ekonomiky je výraznou charakteristikou – na rozdíl od jiných nových členů EU (Maďarska, Polska či Slovenska) – již po delší období přetrvávající odchylka v cenové úrovni směrem dolů oproti očekávané (teoretické) hodnotě. Důsledky s tímto jevem spojené jsou několikerého typu,²³ a proto v dalším textu zmíníme jen vybrané souvislosti.

Především se ukázalo, že cenový šok a tedy výrazný růst cenové hladiny, předpokládaný některými ekonomy (viz Janáčková, 1999; Skořepa, 2001; Dědek, 2002) v souvislosti se vstupem do EU v květnu 2004, nenastal. Spíše vznikla výrazná bublina na trhu nemovitostí podpořená jak pokračujícím poklesem úrokových měr v ekonomice po překonání měnové krize, tak spekulacemi obchodníků a části obyvatel, která již delší čas zaměstnává ČNB.

Tento první aspekt souvisel s přípravou vstupu do EU. Nyní je však aktuální zabývat se situací v souvislosti s přípravou vstupu do eurozóny. V současné době je pro českou ekonomiku typickým průvodním jevem nízká míra inflace, ale výrazné tempo zhodnocování měnového kurzu. Nejsouhrnnější vyjádření dopadu inflačního a kurzového diferenciálu na konkurenceschopnost dané ekonomiky odráží tzv. reálný efektivní kurz (REER).²⁴ Tento problém podrobněji řeší např. Frait, Komárek (2001). Zatímco inflace se může přenášet na většinu subjektů v ekonomice, zhodnocení měnového kurzu má významný vliv na exportéry a importéry. V případě importérů je situace příznivá a umožňuje jim snáze konkurovat s domácími podniky, v případě subjektů exportujících na zahraniční trhy a bez importovaných statků pro danou komoditu je však zhodnocení měnového kurzu závažným problémem. Ale i v případě podniků s importovanými vstupy je významná otázka měny a podílu těchto komodit na produkovaném statku. Čech, Komárek (2005) v této souvislosti hovoří o závažném fenoménu, tzv. kurzové hysterzi,²⁵ která znamená, že výrazná apreciacie měny může vést ke krachu podniků (změnám v odvětví), ale případné opětovné oslabení kurzu na původní úroveň nemusí vést k obnově původních aktivit.

V případě vstupu do měnové oblasti (ale i fixace měnového kurzu, tzv. centrální parity v rámci ERM II) se kurzový kanál stává v zásadě nepoužitelným, a to pro případ depreciace kurzu (apreciacie měny je v podstatě možná a vzhledem k asymetrii kurzového kritéria není natolik svazující).²⁶ Špatně, resp. nevhodně nastavený konverzní poměr domácí měny vůči euru by

²³ Některé uvádí ve svém článku např. Janáčková (1999).

²⁴ Podle údajů EUROSTATu je výše reálného efektivního kurzu pro ČR za rok 2005 (index 1999 = 100) na úrovni 137,3 (meziroční změna + 7,9 %), což je druhá nejvyšší hodnota po Maďarsku (144,9, změna + 0,5) a před Slovenskem s hodnotou 134,6 (změna, + 6,6, viz EUROSTAT, 2006b).

²⁵ Obdoba z makroekonomické teorie dobře známého modelu hysterze nezaměstnanosti, neokeynesovských ekonomů O. Blancharda a L. Summarse.

²⁶ Výklad kurzového kritéria je velmi složitý a není doposud zcela jasné, jaká pravidla platí – zda původní pásmo $\pm 2,25$ % nebo $+ 15$ % / $- 2,25$ %, resp. nejširší verze používaná řadou zemí po černém podzimu v ERM v září 1992, tj. ± 15 %. Tuto hranici uvažoval Dědek (2002), dnes převažuje podoba úzkého pásma $\pm 2,25$ % s tím, že apreciacie kurzu v zásadě nevádí, ani úprava pásma tímto směrem, naopak krátkodobá depreciace pod hranici 2,25 % je posouzena a hodnocení není jisté (viz Čech, Komárek, 2002a; Čech, Komárek, 2002b).

mohl vést k problémům, jichž jsme svědky např. v Německu (nadhodnocený kurz a z toho rezultující šok), nebo naopak k „příznivému“ konjunkturálnímu výkyvu. Ani jedna z variant není příliš žádoucí, a proto je otázka nastavení parity asi nejzávažnějším problémem k řešení.²⁷

3.3 Proč jsou tak velké difference v případě ČR?

Cenové přizpůsobování je z velké části v otevřené ekonomice dáno autonomními faktory, jejichž síla plyne z podílu administrovaných cen v ekonomice. Vývoj cenové hladiny je tedy nutné uvažovat jak v kontextu rozdílu cen obchodovatelných a neobchodovatelných statků, tak regulovaných položek.

Ceny obchodovatelných statků jsou usměrňovány v zásadě mezinárodní konkurencí a jen velmi málo na ně mají vliv domácí podmínky. Část těchto komodit může mít ceny na úrovni mezinárodní, ale stejně tak ji mohou mít nad i pod touto úrovní.²⁸ Jejich vývoj tedy může být ovlivněn řadou dalších vlivů a v zásadě se tyto ceny ani příliš měnit nemusí, zatímco jiné budou vykazovat rozdílný pohyb plynoucí z cenových odchylek. Důležité tedy je, aby cenová konvergence vykazovala diferencovaný vývoj, který v zásadě vykazuje odlišný průběh v případě obchodovatelných a neobchodovatelných skupin (i dílčích) statků, vstupů a výstupů, protože jen v takovém případě je možná dlouhodobě udržitelná konkurenceschopnost domácích výrobců.

V případě neobchodovatelných statků je z minulosti dána nízká cenová úroveň, která se jen pozvolna zvyšuje s růstem ekonomické a mzdové úrovně. Tento růst by neměl být bez ohledu na vývoj produktivity práce, neboť by to mohlo vést ke shodným důsledkům, jaké pocítují země bývalého východního Německa. Dá se předpokládat dlouhodobý proces přizpůsobování a není zdaleka jisté, že se podaří dosáhnout obdobné úrovně jakou mají jiné země v EU. Koneckonců i jiné země v EU vykazují výrazné odchylky v tomto sektoru i mnoho let po svém vstupu.

Různé podíly regulovaných cen v zemích EU-8 mohou mít rovněž svůj podíl na sledované skutečnosti. ČR spolu se Slovenskem prozatím vykazuje nejvyšší podíl regulovaných cen ve spotřebitelském koši pro výpočet inflace (viz tabulka 3). I když tento spotřebitelský koš je odlišný od hodnot těchto položek v národních účtech, je možné jej považovat za přibližnou aproximaci skutečných hodnot s vědomím, že zkrácení nebude příliš významné (vzhledem ke konstrukci spotřebitelského koše na základě výběrového zjišťování spotřeby u domácností).

Tabulka 3: Podíly položek ve spotřebitelském koši pro výpočet inflace (HICP)¹⁾ v EU-8

	CZ	EE	HU	LT	LV	PL	SI	SK
Neregulované položky	749,5	822,0	799,4	828,7	794,1	794,0	833,1	741,8
Regulované položky	250,5	178,0	200,6	171,3	205,9	206,0	166,9	258,2

Poznámka: ¹⁾ celkový spotřebitelský koš = 1000. HICP – harmonizovaný index míry inflace. Pramen: WB, 2006, s. 12, vlastní úprava.

Jsou však uváděny i další důvody, proč je vychýlení cenové hladiny v ČR tak významné (viz Skořepa, 2001; Čihák, Holub, 2001). Autoři některé z uvedených důvodů testovali:

²⁷ Premiér ČR J. Paroubek vidí věc jednoznačně – kurz 25 CZK/EUR (z 15. února 2005).

²⁸ V ČR je tomu např. u cen oblečení za rok 2003 (index CPL = 105), v pořadí zemí na 8. místě společně s Kypru nad úrovní EU, ostatní země EU-10 jsou pod úrovní EU (viz EUROSTAT, 2005a). Naopak v případě osobních automobilů jsme v cenách roku 2004 pod úrovní EU (index CPL = 90), o něco vyšší úroveň vykazovalo Maďarsko (97), naproti tomu nižší Slovensko (88) a Polsko (82) (viz EUROSTAT, 2006a).

- a) statistický klam (souvisí s mezinárodními srovnáními, kdy nemusí existovat zcela identické položky ve srovnávaných zemích, příkladem jsou zejména oděvy);
- b) daňové zatížení (nepřímé daně ať již všeobecné nebo selektivní, které ovlivňují případnou komoditní arbitráž);
- c) rychlost arbitráže (nejde o dočasný rozdíl cen);
- d) náklady arbitráže (souvisejí s překážkami arbitráže mezi zeměmi);
- e) monopolistická konkurence na trzích obchodovatelných statků (sofistikované produkty, kde je kladen důraz na kvalitu a méně na cenu);²⁹
- f) vliv ekonomické aktivity populace (v ČR je vyšší než v nových členských zemích i většině „starých členů EU“);³⁰
- g) ceny potravin, které nebyly výrazně ovlivněny zemědělskou politikou EU (minimální ceny, objemová regulace atd.), ale naopak výrazným tlakem prodejních řetězců v posledních letech.

V této souvislosti je vhodné upozornit na některé další související skutečnosti. Cenový růst v ČR bude zcela jistě muset získat dynamičtější podobu, protože současná velmi výrazná (i když v čase klesající, viz Čihák, Holub, 2001) záporná odchylka není v případě „obvyklého“ vývoje ekonomiky v dlouhém období udržitelná. Vyjdeme-li ze skutečnosti, že tempo růstu cen je v obchodovatelném sektoru nižší než v neobchodovatelném (Balassův-Samuelsonův efekt), bude cenový růst ovlivňován především těmito faktory (viz Janáčková, 1999, s. 443):

- a) růst produktivity práce pro obchodovatelné a neobchodovatelné statky (tzv. dynamický Balassův-Samuelsonův efekt, viz Skořepa, 2001);
- b) rozdíl temp produktivity obou sektorů v české ekonomice;
- c) možnosti a především síla přizpůsobovacích efektů mezd v obou sektorech ekonomiky. (Prozatím se zdá, že síla tlaků v neobchodovatelném sektoru vede k vyššímu růstu mezd, než je produktivita práce, a tím dochází k teoreticky předpokládanému dohánění mezd. Jak dlouho tento proces potrvá, je otázkou.)

Jiný vliv má samotný růst ekonomické úrovně v dané zemi, který vede ke změnám ve struktuře spotřebitelské poptávky, a to směrem k vyššímu podílu neobchodovatelných statků.³¹ V jejich případě je cenová elasticita zpravidla vyšší a ve výsledku dochází k rychlejšímu růstu cen.

Další možné vysvětlení souvisí se specifickou situací v EU (viz Canzoneri at al., 1996), kde se proces vytváření jednotného trhu odrazil v růstu konkurence v rámci sektoru obchodovatelných statků. Pracovní síla se v řadě případů přesunula do neobchodovatelného sektoru (zejména vládní sektor a služby), který vykazuje vyšší míru ochrany a bariér vůči konkurenčním tlakům. Růst této části ekonomiky vedl k vyšším mzdovým a cenovým nárůstům ve státech s vyšší ekonomickou úrovní než s nižší.

²⁹ Nižší kvalita výrobků by vedla ke kompenzačnímu tlaku na exportní ceny, a to v závislosti na elasticitě poptávky.

³⁰ Produktivita sektoru obchodovatelných statků se odráží v HDP na pracovníka a nikoliv v HDP per capita. Při rozdílech v mírách aktivity, které jsou v EU skutečností, tak použití HDP per capita vede ke zkreslení výsledků. Druhým vlivem je relativní produktivita sektoru neobchodovatelného vůči sektoru obchodovatelnému. Relativně vyšší produktivita snižuje jednotkové náklady v neobchodovatelném sektoru a rovněž celkovou cenovou hladinu.

³¹ Tento fakt plyne z mikroekonomické teorie dobře známé Engelovy křivky.

Připravovaná změna podmínek podnikání v rámci sektoru služeb v EU (tzv. Bolkensteinova direktiva) měla vést k vyšší konkurenci i v tomto sektoru. Navržené změny však značně oslabily původní předpoklady a nedá se tedy očekávat výraznější růst konkurence v sektoru služeb (a ani vyšší míra obchodovatelnosti).

Cenový vývoj (nominální konvergence) v ČR je odhadován jako dlouhodobý proces obdobně jako reálná konvergence. V případě stabilního kurzu však bude sektor produkující neobchodovatelné statky vytvářet kladný inflační diferencíál a jeho výše tak do značné záleží na vývoji cen obchodovatelných statků. Pro podrobnější analýzu by bylo zapotřebí přejít z makroekonomické úrovně na podrobnější členění skupin statků (dílní položky) a vyhodnotit strukturu jejich relativních cen, jejich změny v čase. Tak tomu zatím bylo v případě výsledků mezinárodního srovnání za léta 1996 a 1999 (např. viz Čihák, Holub, 2001), obdobné výsledky za rok 2002 doposud žádná studie nepublikovala.

3.4 Mezinárodní zkušenosti

V EU existují skupiny jak zemí s vyššími inflačními diferencíály vůči průměru eurozóny (nejen státy nižší ekonomické úrovně – (středomořské země, ale též Irsko či Nizozemsko), tak země s mírou inflace pod touto úrovní. Státy s vyšší mírou inflace zároveň vykazovaly vyšší míry růstu. Nízká cenová úroveň je tak spojena s nebezpečím nárůstu inflace (jak tomu bylo např. v zemích Středomoří), které tímto způsobem kompenzovaly z rozdílných temp produktivity plynoucí cenové diferencíály při fixovaném kurzu. Při takovémto vývoji se v delším čase dá očekávat, že ECB, resp. ECOFIN budou požadovat, aby byla dodržována hranice stanovená maastrichtskými kritérii. Zkušenosti některých zemí ukazují na potenciální nebezpečí zbrždění ekonomického růstu, které je doprovázeno antiinflačními stabilizačními politikami v těchto zemích.³²

Příkladem mohou být země s nižší ekonomickou úrovní (resp. s výraznými strukturálními změnami) v EU uvedené v tabulce 4. Mimo Řecka, které nevstoupilo s ostatními 11 státy do eurozóny v roce 1999 a usilovalo o splnění maastrichtských kritérií, všechny ostatní země vykazaly vyšší cenový růst v letech 1999–2001 než v předchozí fázi (1996–1998), při poklesu tempa růstu HDP (ne již zmíněné Řecko a Španělsko). Tento vyšší cenový růst přetrval i v dalším období (2002–2004), kdy však byla nižší růstová dynamika ovlivněna řadou nepříznivých externích faktorů.

Tabulka 4: Odlišnosti vybraných zemí v HICP a HDP před a po vstupu do eurozóny

	Před vstupem do eurozóny		V eurozóně					
	1996–1998		1999–2001		2002–2004		2005	
	HICP	HDP	HICP	HDP	HICP	HDP	HICP	HDP ¹⁾
Irsko	1,8	9,5	3,9	8,7	3,7	5,0	2,2	4,5
Nizozemsko	1,7	3,7	3,1	8,0	2,5	0,6	1,5	1,7
Portugalsko	2,3	4,2	3,1	3,2	3,2	0,2	2,1	1,2
Řecko	5,9	3,1	2,9	4,2	3,4	4,4	3,5	4,7
Španělsko	2,4	3,6	2,8	4,4	3,3	2,9	3,4	3,1

Poznámka: ¹⁾ odhad EUROSTATu. HICP – harmonizovaný index míry inflace. Pramen: Structural Indicators, EUROSTAT, 2006b, vlastní výpočty.

³² Proces dezinflace je spojen se ztrátami produktu (byť tempa růstu mohou být kladná) vzhledem k potenciálnímu produktu. Je tedy možné konstruovat jak statický, tak dynamický koeficient obětování (sacrifice ratio) tohoto dezinflačního procesu pro danou ekonomiku.

Zde se jako velmi praktické mohou ukázat zkušenosti zemí, které se staly členy EU během 80. a 90. let minulého století. Jde především o země ze Středomoří (Portugalsko, Řecko a Španělsko), jež byly z hlediska reálné (ale i nominální) úrovně při svém vstupu do EU srovnatelné s úrovní ČR. Tyto země zaznamenaly dynamický vývoj v období před vstupem a po něm. V současnosti se velmi dynamicky vyvíjí Řecko (možným vysvětlením byla příprava na olympijské hry, které výrazněji ovlivnily investiční aktivitu)³³ a Španělsko; naproti tomu Portugalsko výrazněji ztrácí.³⁴

3.5 Jak dále postupovat?

Následujících několik let bude poznamenáno především snahou o postupné plnění maastrichtských konvergenčních kritérií. To bude klást vysoké nároky na stabilizační politiky. Jak reálná, tak nominální konvergence naší ekonomiky by měly i nadále pokračovat. V souvislosti s nominální konvergencí je vhodné nalézt přijatelné řešení, které by nejen neohrozilo konkurenceschopnost podnikové sféry, ale zároveň podporovalo konvergenci reálnou.

Budeme-li uvažovat vývoj měnového kurzu a cenové hladiny, existuje řada možných variant. V pozdější fázi, kdy bude fixován kurz koruny v rámci mechanismu ERM II, kurzový kanál nebude možné považovat za důležitý prostředek nominální konvergence. To naše možnosti dále omezuje.

V zásadě je nutná kombinace mezi různými alternativami růstu cen a vývoje měnového kurzu (při respektování Balassova-Samuelsonova efektu). Můžeme tak např. uvažovat (viz Janáčková, 1999; Dědek, 2002):

- a) kladný inflační diferenciál při stabilním měnovém kurzu;
- b) nulový inflační diferenciál při apreciaci měnového kurzu, ale též
- c) porpocionálně vyšší inflační diferenciál při depreciaci měnového kurzu.

Prvá varianta vychází z předpokladu, že vyšší míra inflace spojená s růstem produktivity práce není doprovázena nominální apreciací kurzu měny (reálně však apreciacie probíhá). Zde jsou zpravidla uváděny dvě možné varianty (viz Janáčková, 1999): jestliže růst produktivity je spojen s technologickým typem inovací (včetně změn v řízení společností), které odráží úspory nákladů na vstupy. V ideálním případě by mohl být růst cen obchodovatelných statků kompenzován růstem produktivity a inflační diferenciál by byl spojen jen s růstem cen neobchodovatelných statků. (Pravděpodobnější je však varianta, že obchodovatelné statky s nižšími cenami, než jsou mezinárodní, vykazují růst, ceny ostatních stagnují, při růstu cen neobchodovatelných statků.³⁵)

Druhá varianta v podobě výrobních inovací a růstu kvality (jako necenové konkurenční výhody) je spojena s obtížemi měření a vykazování a vede k nadhodnocování cenového růstu

³³ Přestože byla řada problémů s řeckou statistikou, je možné snad již v současnosti považovat problém za vyřešený. Tento příklad paradoxně ukazuje, jak bylo pro středně vyspělou zemi prestižní dostat se do klubu vybraných zemí eurozóny.

³⁴ I když v ukazateli HDP na hlavu vykazuje v posledních letech stagnaci, v delším časovém horizontu vykázalo nárůst. Možné příčiny naznačuje ve svém článku Cunha (2006). Lze se však domnívat, že výrazný dopad na stagnaci růstu portugalské ekonomiky v letech 2002–2004 měla opatření přijatá v souvislosti s překročením limitu Paktu stability a růstu v roce 2001 a nutnost provést korekce v hospodářské politice (výrazné výdajové škrty, např. viz Sell, 2004).

³⁵ Vyšší stupeň zpracování by mohl vést u těchto statků k vyššímu využívání růstu produktivity, nižšímu inflačnímu diferenciálu a následně ke strukturálním změnám v produkci směrem k těmto statkům, kde nehrozí ztráta konkurenceschopnosti. Reálný měnový kurz na bázi CPI by rostl, na bázi PPI stagnoval nebo rostl pomalejším tempem.

v ekonomice a nikoliv k růstu produktivity (viz výše). Tento případný inflační diferenciál u obchodovatelných statků by tak mohl být kompenzován necenovými faktory konkurence.³⁶

V případě růstu nominálního měnového kurzu musí být růst produktivity rychlejší³⁷ v domácí ekonomice (u obchodovatelných statků pro vyrovnání růstu zahraničních cen výstupu, tj. záporný inflační diferenciál) než v zahraničí, aby byla udržena konkurenceschopnost. V současné době lze tento postup v ČR pozorovat.

Poslední varianta se nezdá být příliš pravděpodobnou, ale opak je pravdou. V minulosti byla tato situace pozorována v Maďarsku, Polsku i na Slovensku. (Je však pravdou, že tyto stavy byly spojeny ve většině případů s významnými externími vlivy na kurz dané měny.)

Kurzový kanál se ukazuje jako velmi významný v případě české ekonomiky. Neměli bychom však zapomínat, že měnový kurz je ovlivněn v krátkodobém i střednědobém horizontu celou řadou faktorů (příchod investice, očekávání apod.) a tyto kapitálové toky v liberalizovaném prostředí jsou do jisté míry nezávislé na skutečně probíhajících reálných ekonomických procesech.

Ve svém důsledku bude mít (resp. již v současnosti v některých odvětvích má) další vývoj nominální konvergence významný vliv i na orientaci produkčních kapacit české ekonomiky. Pokud je cenová úroveň poměrně nízká, umožňuje to využívat nákladový typ konkurenční výhody. Pokud však dané ekonomika vykazuje vyšší nebo vysokou cenovou úroveň (jako je tomu v případě států severní Evropy nebo Švýcarska), musí se orientovat na kvalitativně náročné a tedy i odpovídající cenové relace.³⁸

Existuje však i varianta předpokládající současné dosahování pokroku v nominální i reálné konvergenci (viz Šmídková, 2001) a (velmi podobná doporučením v nové teorii růstu) předpokládá implementování nových technologií, důraz na lidský kapitál, mezinárodní obchodní výměnu atd., což by mělo vést k ekonomickému růstu. Bude-li výsledkem těchto a dalších opatření výraznější růst produktivity práce, tak ve vazbě na změny na straně nabídky (související s technologickou mezerou a jejím odbouráváním díky technologickému transferu z příchodu přímých zahraničních investic) může ekonomika vykazovat bezinflační růst a dosáhnout tak reálné i nominální konvergence.

Žádoucí je i přizpůsobení příslušných veřejných politik a, jsou-li aplikovány, i příslušných politik v případě podpory investic. Prosté investice typu montážního závodu bez odpovídajícího propojení na výzkum a vývoj je možné považovat pouze za krátkodobou investici bez střednědobých a dlouhodobých efektů (spillovers) pro celou ekonomiku. Obdobné platí i pro velmi konkurenční odvětví citlivá na vývoj spotřebitelské poptávky. (Z tohoto pohledu je tedy nebezpečná nadměrná lokalizace automobilového průmyslu bez odpovídajícího vědecko-výzkumného zázemí.)

4. Závěr

Česká ekonomika získala v novém století výraznou dynamiku, která jí umožnila obnovení procesu reálné konvergence, po divergenci v druhé polovině 90. let. Z hlediska úrovně HDP

³⁶ Případný růst reálného kurzu na bázi PPI by neohrožoval konkurenceschopnost podniků.

³⁷ Nebo musí docházet k výrobovým inovacím popsaným výše.

³⁸ Nákladově konkurenční přestávají být v řadě případů země střední a východní Evropy již v současné době a ani řada zemí SNS ve srovnání s Indií a Čínou neobstojí. V případě Číny je však problémem výrazné podhodnocení domácí měny a její umělé udržování na této úrovni.

per capita v paritě kupní síly je ČR na předním místě (po Slovinsku), v tempu reálné konvergence v letech 2000–2005 na místě prvním, mezi zeměmi EU-8. Pro zabezpečení relativně hladkého průběhu konvergenčního procesu je zapotřebí sladěný průběh přibližování reálných a nominálních veličin.

V oblasti nominální konvergence je doposud řada nevyřešených otázek, které budou muset být dříve či později uspokojivě vyřešeny. Navíc si musíme uvědomit, že s tím, jak se blíží datum vstupu do eurozóny, budou nabývat na stále větším významu.

Potenciálně závažným problémem české ekonomiky je výrazná odchylka cenové úrovně v ekonomice od předpokládané hodnoty vzhledem k dosažené ekonomické úrovni ČR. Uvedli jsme několik faktorů, které tento stav mohly ovlivnit, přičemž velmi často uváděný fakt cenové regulace není dostatečný. Tato skutečnost je poměrně závažným ekonomickým problémem nejen v současnosti, ale především pro budoucí vývoj celé ekonomiky. Cenová úroveň české ekonomiky se bude v dalších letech zvyšovat jak vlivem inflačního diferenciálu nebo měnového kurzu, tak také spontánními procesy. Růst cenové úrovně poplyne z růstu produktivity práce, reálných příjmů a tendence ke sblížení spotřebních zvyklostí.

Bude-li však i nadále docházet k procesu nominální konvergence nikoliv změnou cen, ale měnového kurzu, dá se očekávat, že výrazné pohyby kurzu odrážejícího zlepšení konkurenceschopnosti části podniků v naší ekonomice mohou ohrozit naše exportní ostatní podniky (odvětví). Tím by došlo k problémům s běžným účtem platební bilance a k následným kurzovým turbulencím, jejichž výsledek by mohl být přesně opačný – divergence cenové úrovně.

Literatura

- Balassa, B. The Purchasing-Power Parity Doctrine: A Reappraisal. *The Journal of Political Economy*, December 1964, No. 6, str. 584–596.
- Bárta, V. Na dynamické země čeká past. *Hospodářské noviny*, 14. 2. 2006, č. 32, str. 25.
- Canzoneri, M. B., Diba, B., Eudey, G. Trends in European Productivity and Real Exchange Rates: Implications for the Maastricht Convergence Criteria and for Inflation Targets after EMU. London: CEPR, 1996 (Discussion Paper No. 1417).
- Cunha, G. Peníze EU zrychlily růst Portugalska. *Hospodářské noviny*, 21. 2. 2006 (úterý), č. 37, str. 25.
- Čech, Z., Komárek, L. Konvergence a vstup do eurozóny I: Existuje pro kandidátské země možnost volby? *Finance a úvěr*, 2002(a), č. 6, str. 322–337.
- Čech, Z., Komárek, L. Kurzová konvergence a vstup do eurozóny II: Komparace zkušeností členských zemí EU. *Finance a úvěr*, 2002(b), č. 10, str. 522–538.
- Čech, Z., Komárek, L. Kurzová konvergence a vstup do eurozóny III: Vybrané problémy nových členských zemí EU. *Finance a úvěr*, 2005, č. 9–10, str. 483–505.
- Čihák, M., Holub, T. Cenová konvergence k EU – pár nezodpovězených otázek. *Finance a úvěr*, 2001, č. 6, str. 331–349.
- Dědek, O. Česká ekonomika a euro. *Politická ekonomie*, 2002, č. 3, str. 361–375.
- EC. *Convergence report 2004*. (European Economy. Special Report No 2). Luxembourg: European Commission, DG ECFIN, 2005. ISBN 92-894-8157-9.
- EUROSTAT. Clothing and footwear – comparative price levels in EU, EFTA and Candidate Countries for 2003. Luxembourg: EUROSTAT, 2005 (a), *Statistic in focus*, No. 13.
- EUROSTAT. Changes to National Accounts in 2005. Luxembourg: EUROSTAT, 2005 (b). Dostupné na: http://europa.eu.int/estatref/info/sdds/en/na/na_changes2005.pdf (15.2. 2006).

- EUROSTAT. Relative price levels for new passenger cars in Europe for 2004. Luxembourg: EUROSTAT, 2006 (a), *Statistic in focus*, No. 3.
- EUROSTAT. Structural Indicators. National accounts. Luxembourg: EUROSTAT, 2006 (b). Dostupné na http://epp.eurostat.cec.eu.int/portal/page?_pageid=1996,45323734&_dad=portal&_schema=PORTAL&screen=welcomeref&open=/&product=EU_MASTER_national_accounts&depth=2 (21. 2. 2006)
- Frait, J., Komárek, L. Na cestě do Evropské unie: nominální a reálná konvergence v tranzitivních ekonomikách. *Finance a úvěr*, 2001, č. 6, str. 314–330.
- Greene, W. H. *Econometric analysis* (5th. edition). Upper Saddle River: Prentice Hall, 2003. ISBN 0-13-066189-9.
- Holub, T., Čihák, M. Price Convergence: What Can Balassa-Samuelson Model Tell Us? Praha: ČNB, December 2003 (Working Paper No. 8).
- Janáček, K., Janáčková, S. Evropská měnová unie a rizika pro reálnou konvergenci. *Politická ekonomie*, 2004, č. 4, str. 435–449.
- Janáčková, S. Příprava české ekonomiky na vstup do Evropské unie. *Politická ekonomie*, 1999, č. 4, str. 435–448.
- Landefeld, J. S., Moulton, B. R., Vojtech, C. M. Chained-Dollar Indexes. Issues, Tips on Their Use, and Upcoming Changes. *Survey of Current Business*, November 2003, str. 8–16.
- Obsfeld, M., Rogoff, K. *Foundation of International Macroeconomics*. Cambridge, MA: MIT Press, 1998. ISBN 0-262-15047-6.
- OECD. *National Accounts of OECD Countries. Main Aggregates. Volume I 1993–2004*. Paris: OECD, 2006 (a). ISBN 92-64-02197-3.
- OECD. *Economic Policy Reforms. Going for Growth*. Paris: OECD, 2006 (b). ISBN 92-64-03591-5.
- Rogoff, K. The Purchasing Power Parity Puzzle. *Journal of Economic Literature*, June 1996, No. 2, str. 647–668.
- Rother, P., Süppel, R. East Germany, Central Europe, and Risk of Real Convergence Overshooting. *Finance a úvěr*, 2003, č. 9-10, str. 374–393.
- Samuelson, P. A. Theoretical Notes on Trade Problems. *The Review of Economics and Statistics*, May 1964, No. 2, str. 145–154.
- Sell, F. L. Die Stabilitätsprogramme der EU: Anspruch und Wirklichkeit. *Wirtschaftsdienst*, 2004, Nr. 5, str. 331–340.
- Skořepa, M. K rozdílům v cenových hladinách mezi ČR a Německem. *Finance a úvěr*, 2001, č. 6, str. 350–363.
- Slavík, C. Reálná konvergence České republiky k EU v porovnání s ostatními novými členskými zeměmi. Praha: CESES UK, 2005 (Pracovní sešit 3).
- Spěváček, V. Parita kupní síly – nástroj mezinárodního srovnávání. *Politická ekonomie*, 2003, č. 1, str. 59–78.
- Spěváček, V. K vývoji souhrnných ukazatelů reálného důchodu v České republice. Praha: CES VŠEM, 2005 (Working Paper No. 2).
- Spěváček, V., Vintrová, R., Hájek, M., Žďárek, V. Růst, stabilita a konvergence české ekonomiky v letech 1996–2005. Praha: CES VŠEM, 2005 (Working Paper No. 12).
- Sorsa, P. Macroeconomic Challenges with EU Accession in Southeastern Europe: An Overview. Washington: IMF, February 2006 (Working paper No. 40).
- Šmídková, K. Můžeme mít obojí? Reálná a nominální konvergence v období přílivu přímých zahraničních investic. *Finance a úvěr*, 2001, č. 6, str. 364–376.
- UNECE. *Economic Survey of Europe*. New York & Geneva: United Nations, 2001, No. 1. ISBN 92-1-116780-9.
- Vávra, D. Nominal versus real convergence in a CEE transition country: Do the Maastricht criteria make sense for the Czech republic? Praha: CERGE-EI, 1999, (Discussion paper series, No. 16).
- Vintrová, R. Reálná konvergence – předpoklad plynulé integrace do Evropské unie. *Politická ekonomie*, 2003, č. 1, str. 79–91.
- Vintrová, R. What GDP indicators do not tell you: Alternative indicators of economic growth and real convergence. *Finance a úvěr*, 2005, č. 11–12, str. 579–595.
- WB. *EU8 Quarterly Economic Report*. Warsaw: World Bank, February 2006.